
KÖNYVJELZŐ

**Ó TUATHAIL, G.–DALBY, S.–ROUTLEDGE, P. (1998)
THE GEOPOLITICS READER***(London, Routledge. p. 327)***KOVÁCS ZOLTÁN**

Sokan gondolhatnák, hogy a 20. század végéhez közeledve, a hidegháború elmúltával és a mindent elsöprő globalizálódás forгатagában értelmetlen dolog a geopolitikáról beszélni. Pedig ha valaha is aktuális ez a kérdés, akkor éppen napjainkban az. 1989-ben egyik napról a másikra megszűnt Földünkön a korábbi kelet-nyugati szembenállás, s a meglehetősen stabil – bár ránk nézve nem túl kedvező – geopolitikai egyensúly. Az azóta eltelt időben egy új világpolitikai rend körvonalai kezdtek kirajzolódni, rengeteg mozgással, változással, s az ezzel együttjáró bizonytalansággal. Az egyes államok nemzetközi kapcsolatrendszerét, a multik térbeli terjeszkedésének irányát, de még olyan nonprofit szervezetek döntéseit is, mint a Nemzetközi Olimpiai Bizottság vagy a FIFA elsősorban geopolitikai megfontolások alakítják, ami mellett minden egyéb tényező másodlagosnak tűnik.

Ennek érzékeltetésére elegendő, ha néhány bennünket közvetlenül is érintő példát emelünk ki a közelmúlt történéseiből. Az a Nyugat, amely 1956-ban ölbe tett kézzel nézte a magyar forradalom eltiprását, s fontosabbnak vélte a szuezi válság kezelését, most sietve felhúzta a NATO sorompóit hazánk, valamint Csehország és Lengyelország előtt, s tette ezt a leghevesebb orosz tiltakozás ellenére. Az elmúlt években az amerikai külpolitika egyik fajsúlyos elemévé vált a balkáni rendteremtés, nevezetesen Kis-Jugoszlávia megszabolázása, amihez fegyveres erőinek jelenlétével (éppen a mi Taszárunkon) ad nagyobb nyomatékot. Mindez azt mutatja, hogy a geopolitika tovább él, és szűkebb térségünk az utóbbi évek során jelentősen felértékelődött a számára.

Az egyes országok geopolitikai súlya azonban nem egyforma Kelet-Közép-Európán belül sem. Az EU ajtaján kopogtató balti államok közül pozitív elbánásra számíthat Észtország, ugyanakkor Lettország és Litvánia egyelőre nem, Közép-Európa országai közül Csehország és Magyarország igen, de Szlovákia és Románia még nem stb. Ugyancsak az EU bővítés kapcsán merül fel a kérdés: hogyan lehetséges az, hogy Görögország már 18 éve haszonélvezője a Brüsszelből csordogáló ECU manának, míg az iszlám Törökországnak mindenféle próbálkozására a legkategorikusabb elutasítás jut osztályrészül.

Igen, a válasz gyökerei egyértelműen a geopolitika, geostratégia mélyrétegeibe nyúlnak vissza, a földrajztudomány, még pontosabban a politikai földrajz azon részterületébe, amelyről nálunk a szocializmus évtizedei alatt legfeljebb szemérmesen hallgatni volt szabad. A geopolitikai kutatás máig a hazai geográfia egyik nagy

adóssága, ezért üdvözölhetjük nagy örömmel a „geopolitikai olvasókönyv” feltűnését a nemzetközi szakirodalomban, amelynek segítségével a magyar olvasó is átfogó képet nyerhet a geopolitika kialakulásáról és napjainkig tartó fejlődéséről, betekintést nyerve a tudományterületet foglalkoztató aktuális kérdésekbe.

A 20. századot nyugodtan nevezhetjük a geopolitika évszázadának. Két világháború, gyarmatbirodalmak virágzása és bukása, a kommunizmus és imperializmus évtizedekig tartó szembenállása stb. alapvetően meghatározta az államok egymáshoz való viszonyát, a „gazdasági alap” működését. A kötetbe foglalt harminckilenc tanulmány ezt az évszázadot fogja át, szigorúan kronológiai sorrendben, öt fejezetre tagolódva.

Az első fejezet az imperializmus geopolitikáját mutatja be Ratzeltől Spykmanig, olyan szerzők tollából, mint Karl Haushoffer, Theodore Roosevelt vagy Adolf Hitler. A nyitó tanulmány H. Mackinder nevezetes „The Geographical Pivot of History” c. írása, amely először a Geographical Journal hasábjain jelent meg 1904-ben. Eredetiben olvashatjuk a szerzőnek a „Heartlandra” vonatkozó elméletét, amelyben már a századforduló éveiben felhívja a kor politikusainak figyelmét arra, hogy milyen veszélyt jelent egy esetleges orosz–német szövetség a Brit Birodalomra nézve. Mackinder ezzel az elméletével – amelyet később többször is továbbfejlesztett – talán önkéntelenül is egy új diszciplína, a geográfia és a politika „keresztződéséből” létrejövő geopolitika elindítójává vált, még ha a tudományterület keresztapjaként nem is őt, hanem a svéd Rudolf Kjellent tartjuk számon.

A geopolitika korai képviselőinek figyelme elsősorban a földrajzi helyzetből fakadó előnyök és hátrányok elemzésére koncentrálódott, ami nem véletlen, hiszen a kor technológiai színvonalán a közlekedésnek, az ásványkincsek elérhetőségének különleges jelentősége volt az államok fejlődésében és az államtér alakulásában (gondoljunk csak a trianoni határmegvonások logikájára, illetve mai szemmel nézve irracionálisára). Később a tudományág vizsgálati köre jelentősen kibővült, s a globális geostratégiai egyensúly kérdésétől az energia- és élelmiszerforrások, valamint fogyasztásuk térbeli törvényszerűségeinek vizsgálatáig sok minden hatáskörébe került.

A második fejezet a hidegháború geopolitikájának szenteli figyelmét, s a szerzők között – geográfusok mellett – olyan egykori gyakorló politikusokat találunk, akiknek meghatározó szerep jutott az 1945 utáni időszak nemzetközi stratégiai elméletének formálásában, mint pl. Harry Truman, vagy Michail Gorbacsov. A hidegháború sok tekintetben leegyszerűsítette a geopolitika dolgát. A két szembenálló szuperhatalom és csatlósainak tábora meglehetősen élesen különvált, és a „ki van velünk, ki ellentünk” kérdés csak a harmadik világ egy szűk, de annál neuralgikusabb szegmensében vált fontossá (pl. Vietnam, Afganisztán, Kuba, Nicaragua stb.).

Ebbe a látszólagos egyensúlyi helyzetbe hozott radikális változást 1989, a vasfüggöny leomlása, amelynek kapcsán mi magyarok is a világpolitika formálóiként érezhettük magunkat (Nándorfehérvár után másodszor a történelem során). A harmadik fejezet az elmúlt közel egy évtized történéseivel, a hidegháborút követő új világpolitikai rend elemzésével foglalkozik. A hidegháború befejezését követően felbomlott a világra jellemző korábbi geopolitikai status quo, ami átmeneti zavart idézett elő a geopolitikai elemzők fogalomtárában. Nem volt többé „mi” és „ők”, új

fogalmakat, új hatalmi-szövetségi rendszereket kellett feltárni. Fokozta a zavart, hogy a nyolcvanas évektől kezdve a világgazdaság globalizációja érezhetően rányomta bélyegét a világpolitikára is, a korábbi nemzetállami kereteket az egyre terjeszkedő multinacionális vállalatok kezdték szétfeszíteni. Moszkva és Washington, a két szuperhatalom szerepét, egyre inkább a G7 országok üzleti életének vezetői, valamint olyan nemzetközi szervezetek tisztségviselői vették át, mint az IMF, a GATT vagy a Világbank.

A fejezet két leginkább gondolatokra, vitára ösztönző tanulmánya Edward Luttwak és Samuel Huntington tollából látott napvilágot. Luttwak „From Geopolitics to Geo-Economics” c. tanulmányában kifejti, hogy a hidegháború évtizedeiben az Amerika, Japán és Nyugat-Európa között fenálló kereskedelmi feszültséget szükségképp elnyomta a fő gonosz, a Szovjetunió elleni politikai összefogás kényszere. Most azonban, hogy ez a kényszer elmúlt, újult erővel törnek felszínre az érdeellentétekből adódó, korábban elfojtott indulatok. Helyesebb hát, ha a poszt-hidegháborús viszonyok közepette „geopolitika” helyett „geoökonómia” beszélünk, s a világ eseményeit ezen a szemüvegen keresztül vizsgáljuk.

A másik nemkevésbé gondolatébresztő, egyszersmind vitára készítő tanulmány Huntington „The Clash of Civilizations?” c. műve. A szerző kifejti, hogy a világpolitika új korszakához érkezett, amelyben nem az ideológiai, de még csak nem is a gazdasági érdekek különbözősége a legfőbb konfliktusforrás, hanem a kultúra. A kultúrák (keresztény, iszlám stb.), az eltérő civilizációk „összecsapása” képezi majd a jövőben a világpolitika első számú kérdését, ebből adódnak az emberiségre leselkedő legnagyobb veszélyek.

A kötet két utolsó fejezete napjaink aktuális problémáiba nyújt geopolitikai szempontú betekintést. A negyedik fejezet tanulmányai olyan globális környezeti problémák politikai vonzataival foglalkoznak, mint a trópusi esőerdők pusztítása, az ózonlyuk vagy a globális felmelegedés kérdése. Az ötödik, befejező rész tanulmányai a „kézi vezérlésű” geopolitikával szemben fellépő áramlatok körébe kalauzolják el az olvasót „anti-geopolitika” címmel. A kötet egyetlen magyar szerzője Konrád György, akinek „Antipolitics: a moral force” c. tanulmányát olvashatjuk.

Összegezve, a könyv különös erénye, hogy nem egyszerű irodalmi tallózásról van szó, hanem a szerkesztők a geopolitika teljes 20. századi fejlődésébe nyújtanak betekintést a gondosan válogatott harminckilenc íráson keresztül. Segíti az olvasót, hogy valamennyi fejezethez egy bevezető (értékelő) tanulmány társul, amelyből információt szerezhetünk az adott témakör tudománytörténeti előzményeiről, elméleti és módszertani eredményeiről.

Napjaink posztmodern világában a geopolitika reneszánszának lehetünk szemtanúi, amelyre legfőbb magyarázatként éppen az szolgál, hogy a geopolitika a világ politikai térképének átfogó elemzése és magyarázata révén fogódzót nyújt nem csak a politikusok, hanem a hétköznapi ember számára is a nemzetközi kapcsolatrendszerek, a globális társadalmi-gazdasági folyamatok jobb megértéséhez. Ennélfogva bizvást reméljük, hogy a kötet fontos olvasmánya, segédeszköze lesz a témát oktató (kutató?) hazai geográfusoknak, s nálunk is új életre kel ez a Rónai András óta meglehetősen mostohán kezelt diszciplína.